

СҰРАУЛЫ СӨЙЛЕНІМДЕРДЕ БІЛДІРІЛЕТІН ЭКСПРЕССИВТІ-ЭМОЦИОНАЛДЫ МАҒЫНАЛАР

Кошикбаева Г.Д.¹, Еликбаев Б.К.², *Ыбырайым Ә.О.³,
Құлманов С.Қ.⁴

¹PhD докторант, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті,
Шымкент, Қазақстан,

²филол.ғ.д., доцент, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан
университеті, Шымкент, Қазақстан,

³филол.ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан
университеті, Шымкент, Қазақстан,

⁴филол.ғ.к., доцент, А. Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты,
Алматы, Қазақстан,

¹e-mail: Gulzhaxan87@mail.ru, ²e-mail: Bake3363@gmail.com,

³e-mail: azimchan_2022@mail.ru, ⁴e-mail: k.k.sarsen@mail.ru

Аңдатпа. Сөйленімде сөйлеуші қандай да бір ақпаратты жеткізу немесе сұрау, іс-әрекетті орындауды бұйыру, қалау сияқты мақсаттармен қатар өзінің эмоциясын, экспрессивті көңіл күйін де қоса білдіреді. Осы ретте мақалада қазақ тіліндегі сұраулы сөйленімдер арқылы білдірілетін экспрессивті-эмоционалды мағыналарды анықтау мақсаты қойылып, олардың төмендегідей түрлері айқындалды: қуану (риза болу), сену (үміттену), таңдану, таңырқау, көңілі толмау, жақтырмау, кекету, менсінбеу, уайымдау (налу), аяушылық, өкіну, күйіну, кінәлау (жазғыру), ренжу (ұрысу, кею), қарғыс.

Аталған эмоционалды-экспрессивті мағыналар сөйленімде негізінен сұрау есімдіктері мен сұраулық демеуліктерінің қатысуы арқылы білдіріліп, бұл мағыналар олардың қайталануы, басқа да әртүрлі тілдік құралдармен, мысалы, демеулік шылаулармен (*ғой, ғана, -ай, -ау*), одағайлармен (*о, апыр-ау, ә, әттең*) және т.б. бірге қолданылу арқылы күшейе түсетіндігі анықталды. Сонымен қатар сұраулы сөйленімдерде білдірілетін эмоционалды-экспрессивті мағыналар жалпы сөйлеу жағдаятына (сөйлеу актісінің деректері, автордың (кейіпкердің) прагматикалық мақсаты, сөйлеу интонациясы, сөздердің сөйлемде қолданылу орны, парцелляция және т.б.), автор (кейіпкер) қолданатын әртүрлі эмоционалды-экспрессивті мағыналы тілдік бірліктерге (сөздер, сөз тіркестері, қыстырма элементтер, фразалық тіркестер) байланысты болатындығы дәлелденді.

Мақалада құрылымдық-семантикалық сипаттау, мәнмәтіндік талдау, функционалды-семантикалық талдау, дифференциация, гипотетикалық түсіндіру және трансформациялау әдістері қолданылды.

Мақалада алынған нәтижелердің тіл біліміндегі сөйлеу актісіндегі адресат/адресант факторы, коммуникативтік стратегиялар, тактикалар, пресуппозиция, пропозиция және постпозиция, тура және жанама сұрау мәнді сөйленімдердің перлокутивті прагматикасы сияқты ғылыми мәселелерді шешуде құндылығы аса зор деп санаймыз, сондай-ақ оларды қазақ тіл білімінің морфология, синтаксис, стилистика, прагматика салалары бойынша жоғары оқу орындарында дәрістер оқуда пайдалануға болады.

Тірек сөздер: сұраулы сөйленім, экспрессивті-эмоционалды мағына, сұрау есімдігі, сұраулық демеулік, прагматика, экспрессивті-эмоционалды мағыналардың түрлері, сөйлеу актісі, сөйлеу жағдаяты.

Негізгі ережелер

Тілдік қатысым кезінде өзіндік рәсімделу ерекшелігі болатын, яғни айтылымда сұрау интонациясымен айтылса, жазылымда сұрау белгісі қойылатын, сұрау есімдіктері, сұраулық демеулігі және т.б. тілдік бірліктер қатысқан сөйленімдер негізінен сөйлеу актісінде белгілі бір ақпаратты алу мақсатын көздегенімен, сөйлеуші сұрау мәнді сөйлеу актісінде өзінің эмоциясын, экспрессивті көңіл күйін де қоса білдіруі мүмкін. Осы ретте мақалада сұраулы сөйленімдер арқылы білдірілетін эмоционалды-экспрессивті мағыналарды, олардың білдірілу жолдарын анықтау басты міндеттердің бірі ретінде қойылды. Сондай-ақ жалпы, орыс және қазақ тіл білімінде «экспрессивтілік» және «эмоционалдылық» ұғымдарын, экспрессивті, эмоционалды, коннотаттық мағыналарды, эмоционалды лексиканы, сұраулы сөйленімдерді құрылымдық және жаңа бағыттарда зерттеген теориялық еңбектер мен қазақ мәтіндеріндегі тілдік деректер негізге алына отырып, сұраулы сөйлемдерде білдірілетін эмоционалды-экспрессивті мағыналар зерттеу нысаны ретінде алынды.

Кіріспе

Адам баласының өзі, оның дыбыстық тілі және ол арқылы білдірілетін көзқарасы (эмоциясы), бір жағынан, объективті ақиқат шындықты тану мен танытудың бір жолы болып табылса, екінші жағынан, «адам-тіл-эмоция» үштағаны дүниенің тілдік бейнесін қалыптастыруға қатысады: адамзат баласы – бейнелеуші субъект, тіл – бейнелеу құралы, адамның эмоциясы – объективті ақиқат шындық бейнесінің бір көрінісі.

Тіл білімінде адамзат баласының эмоциясын білдіретін сөздер тобы «эмоционалды сөздер», «эмоционалды-экспрессивті сөздер» және т.б. терминдермен аталады. Бұл топқа жататын сөздердің үш түрі белгілі: 1) адамға, заттарға, деректерге, құбылыстарға баға беруші бағалауыштық мағынасы айқын, яғни семантикасында эмоционалды мағына болатын сөздер; 2) негізгі бейтарап мағынасына эмоционалды реңк «жамалған», яғни ауыспалы мағынада қолданылатын сөздер; 3) еркелету, кішірейту, кекету және т.б. мағыналық реңктерді білдіретін субъективті бағалауыштық жұрнақты сөздер.

Қазақ тіл білімінде эмоционалды-экспрессивті лексика, сонымен қатар сөйлемдердің айтылу мақсатына қарай түрлері дәстүрлі (құрылымдық) және когнитивтік лингвистика тұрғысынан зерттеліп келеді. Алайда эмоционалдылық және экспрессивтілік категорияларының белгілі бір топқа жататын лексикалық бірліктермен қатар сөйленімде әртүрлі лингвистикалық және экстралингвистикалық (ым-ишара) құралдардың қатысуымен білдірілетіндігі арнайы зерттеу нысаны болған

емес. Мәселен, экспрессивті-эмоционалды мағыналар тұтас сөйленімнің мазмұнынан, сөйлеу жағдаятынан туындайтын прагматикалық мағынадан да көрінеді. Сондықтан сұраулы сөйленімдердің эмоционалды-экспрессивті мағына білдіруін қарастыру тіл білімінің сөйлеу актісіндегі адресат/адресант факторы, коммуникативтік стратегиялар, тактикалар, пресуппозиция, пропозиция және постпозиция, тура және жанама сұрау мәнді сөйленімдердің перлокутивті прагматикасы сияқты ғылыми мәселелерді шешуде өзекті болып табылады.

Материалдар мен әдістер

Мақаланың ғылыми-теориялық негізі ретінде «экспрессивтілік» және «эмоционалдылық» ұғымдарын, экспрессивті, эмоционалды, коннотаттық мағыналарды, эмоционалды лексиканы, сөйлемнің айтылу мақсатына қарай бөліну түрлерін қарастырған жалпы, орыс және қазақ тіл біліміндегі зерттеулер басшылыққа алынды. Қазақ ақын-жазушыларының (М.Әуезов, Ә.Найманбаев, Ж.Аймауытов, С.Сейфуллин, Б.Майлин, С.Мұқанов, Ғ.Мүсірепов, М.Мақатаев, Ш.Мұртаза, Ә.Нұрпейісов, Қ.Жұмаділов, Ә.Әбішев, Ж.Нәжімеденов, Д.Әбілев, А.Шамкенов, Д.Исабеков, С.Жүнісов, Т.Әбдікұлы, Ө.Тұрманжанов, Қ.Аманов, М.Қабанбаев, М.Дүзенов, Ш.Елеуенов, С.Балғабаев және т.б.) шығармалары мәтіндерінен алынған тілдік бірліктер сұраулы сөйлемдердің экспрессивті-эмоционалды мағына білдіруін дәлелдеуге негіз болды.

Мақалада ғылыми-теориялық тұжырымдарды негіздеу үшін сұраулы сөйленімдерді құрылымдық-семантикалық сипаттау, мәнмәтіндік талдау, функционалды-семантикалық талдау, дифференциация және гипотетикалық түсіндіру және трансформациялау әдістері қолданылды.

Нәтижелер

Тіл білімінде «экспрессивтілік» және «эмоционалдылық» ұғымдарының ара-жігін ашуға қатысты әртүрлі пікірлер айтылып келеді. Мысалы, кейбір ғалымдар экспрессивтілікті эмоционалдылық категориясынан әлдеқайда кең құбылыс санап, экспрессия бейнелілікті күшейтіп жеткізеді, айтылған ойдың ықпал етуші күшін арттырады десе (Е.М.Галкина-Федорук), енді бір ғалымдар эмоционалдылыққа қатысты сөздерді экспрессивті лексикалық қорға жатқызады (Н.А.Лукиянова). Сонымен қатар зерттеушілер экспрессивтілікті *прагматикалық* (Д.С.Писарев) және *семантикалық категорияларға* жатқызады (В.Н.Цоллер).

Қазақ тіл білімінде эмоционалды лексика Ә.Қайдаров, І.Кеңесбаев, Ғ.Мұсабаев, Ғ.Қалиев, Ә.Болғанбаев, Ш.Нұрғожина, М.Оразов, Б.Момынова, З.Ибадильдина және т.б. ғалымдардың еңбектерінде қарастырылды. Ғалымдардың еңбектерінде эмоционалды лексика төмендегіше жіктеледі: 1) эмоционалды бояулы және 2) кішірейткіш-

еркелеткіш, үлкейткіш немесе кеміткіш қосымшалар жалғану арқылы сөзге эмоционалды бояу «жамайтын» сөздер, мұндағы бірінші топ: а) әсер ету күші жоғары эмоционалды сөздер (*масқара, сұмдық, сұм, қайғы, қуаныш, қорқыныш, жауыздық, жыртықтың, нәзіктік, ақ көңілділік* және т.б.); ә) затқа немесе табиғат құбылыстарына эмоционалды-экспрессивті бояу «жамайтын» сөздер (*ұрлық, жауыздық, залым* және т.б.); б) қандай да бір құбылысты бағалаушы сөздер (*әдемі, жақсы, көңілді, тамаша, қатты* және т.б.); в) шартты мәнде жұмсалатын сөздер (Ғ.Мұсабаев); г) эмоционалды сөздер; ғ) кішірейту, аялау, үлкейту немесе құрметтеу мағынасындағы қосымшалы сөздер (І.Кенесбаев, Ғ.Мұсабаев); д) ешбір қосымшасыз жеке тұрып эмоционалды бояуға ие болатын сөздер; е) мәтін ішінде эмоционалды бояуға ие болатын сөздер; ж) морфологиялық жолмен пайда болатын эмоционалды сөздер (Ғ.Қалиев, Ә.Болғанбаев).

Тіл білімінде экспрессивті лексика әртүрлі бағытта қарастырылады: әлемнің тілдік бейнесін қалыптастырудың құралы ретінде [1, 297-308 бб.], эмоцияны білдірудің лингвистикалық құралы ретінде [2, 22-24 бб.; 3, 57-73 бб.], экспрессивті-эмоционалды лексиканың қызметін салғастырмалы тұрғыдан зерттеу [4; 5; 6] және т.б.

Тіл білімінде сұраулы сөйленімдердің *экспрессивті-эмоционалды мағына* білдіруі риторикалық сұраулы сөйлемдермен байланыстырылып, риторикалық сұрақтардың келісу немесе келіспеу, бұйыру және т.б. мағыналарды білдіруі сөйленімнің просодиясына байланысты болатындығы [7, 607-635 бб.], сондай-ақ риторикалық сұрақты сөйлемдерді аударудағы әртүрлі ерекшеліктер қарастырылады [8; 578-582 бб.].

Сұраулы сөйлемдерді жіктеуге арналған ғылыми зерттеулерде олар *сұралатын ақпараттың сипаты мен көлеміне байланысты* а) жалпы сұрақты және ә) жеке сұрақты болып бөлінсе, *сөйлеушінің сұралатын ақпараттан хабардарлығына байланысты*: а) сөйлеушінің мүлде хабарын болмауын білдіретін нағыз сұраулы сөйлемдер, ә) болжалмен, сенімсіздікпен, күмәнмен астасқан сұраулы сөйлемдер; б) сенімділікпен, келісумен астасқан сұраулы сөйлемдер; *күтілетін жауапқа байланысты*: а) растайтын немесе терістейтін жауапты талап ететін сөйлемдер, ә) жауапта не жайында сұралатыны туралы ақпаратты талап ететін сөйлемдер; *сөйлеушінің (жазушының, кейіпкердің) прагматикалық мақсатына байланысты*: а) сөйлеушінің тыңдаушымен қарым-қатынас орнатуына, өз ойын мақұлдатуға арналған сұраулы сөйлемдер, ә) әртүрлі сөйлеу актілерімен сәйкес келетін жанама сұрақты (өтініш, ұсыныс, жазғыру және т.б.) сөйлемдер, б) сөйлеу әрекетіне байланысты психологиялық сұрақты сөйлемдер; в) сөйлеушінің әңгімелесушінің немесе басқа адамдардың сөзі мен іс-әрекетіне қатысын (көзқарасын) білдіретін эмоционалды сұрақты сөйлемдер (наразылық, ашулану, таңдану және т.б.) және т.б. болып жіктеледі. Сонымен қатар сұраулы сөйлемдердің мынадай экспрессивті-эмоционалды бояуларын да айтуға

болады: а) сенімді экспрессивті бояуы бар сұрақ; ә) терістеу, болымсыздық экспрессивті бояуы бар сұрақ; б) таңдану, уайымдау, мақұлдамау экспрессивті бояуы бар нақтылаушы сұрақ; в) іс-әрекетті аяқтауға немесе тоқтатуға түрткі болатын сұрақ; г) сөйлеушінің эмоционалды реакциясын білдіретін сұрақ және т.б. [9].

Жоғарыдағы айтылғандарды қорытындылай келсек, экспрессивті-эмоционалды лексика екі тұрғыда қарастырылады: біріншіден, лексикалық семантикасында экспрессивті-эмоционалды мағына болатын сөздер, екіншіден, қолдану үдерісінде мағынасына (семантикалық жолмен, морфологиялық тәсілмен) экспрессивті-эмоционалды мән «жамалатын» сөздер. Осы ретте тіл біліміндегі «экспрессивтілік» және «эмоционалдылық», «эмоционалды», «экспрессивті» және «коннотаттық» мағына ұғымдарының анықтамасын қарастыра келе, сұраулы сөйлемдерде сөйлеушінің сөйлеу жағдаятына байланысты эмоциясын, экспрессивті көңіл-күйін білдіретін мағыналарды «экспрессивті-эмоционалды мағына» деген терминмен атауды жөн санадық. Сонымен қатар жалпы, орыс және қазақ тіл біліміндегі сұраулы сөйлемдерге қатысты ғылыми зерттеулердің теориялық нәтижелерін басшылыққа ала отырып және қазақ ақын-жазушыларының шығармалары мәтіндерінен алынған тілдік бірліктерді талдай келе, *қуану (риза болу) мағынасы* сұрау есімдіктері, **-ма/-ме** сұраулық демеулігі; *сену (үміттену) мағынасы* сұрау есімдіктері; *таңдану мағынасы* сұрау есімдіктері, **-ма/-ме** сұраулық демеулігі; *таңырқау мағынасы* сұрау есімдіктері; *көңілі толмау мағынасы* **-ма/-ме** сұраулық демеулігі; *жақтырмау мағынасы* сұрау есімдіктері, **-ма/-ме** сұраулық демеулігі; *кекету мағынасы* **-ма/-ме** сұраулық демеулігі; *менсінбеу мағынасы* сұрау есімдіктері; *уайымдау мағынасы* сұрау есімдіктері, **-ма/-ме** сұраулық демеулігі; *аяушылық мағынасы* сұрау есімдіктері; *өкіну мағынасы* сұрау есімдіктері, **--ма/-ме** сұраулық демеулігі, тұрақтанған құрылымдар; *күйіну мағынасы* сұрау есімдіктері; *кіналау (жазғыру) мағынасы* сұрау есімдіктері, **-ма/-ме** сұраулық демеулігі, **ғой** нақтылау демеулігі, одағайлар; *ренжу (ұрысу, кею) мағынасы* сұрау есімдіктері, **-ма/-ме** сұраулық демеулігі; *қарғыс мағынасы* сұрау есімдіктері қатысқан сөйленім мазмұны арқылы білдірілетіндігі анықталды. Бұл экспрессивті-эмоционалды мағыналар сөйленімде сұрау есімдіктерінің, сұраулық демеулігінің басқа да әртүрлі құрылымдармен бірге қолданылуы арқылы күшейе түседі. Сұраулы сөйленімдерде білдірілетін экспрессивті-эмоционалды мағыналар тұтас сөйленімнің мазмұнынан, сөйлеу жағдаятынан туындайтын прагматикалық мағынадан да көрінеді.

Талқылау

Қазақ тіліндегі сұраулы сөйленімдерде білдірілетін экспрессивті-эмоционалды мағыналар төмендегіше топтастырылды:

1. Қуану (риза болу) мағынасы

Қуану мағынасы **-ма/-ме** сұраулық демеулігі және сұрау есімдіктері қатысқан сөйленімдерде білдіріледі. Мысалы, –*Жеңешетай, шынымен отырам ба қасына?* (Б.Майлин, «Шұғаның белгісі», Шығ.); –*Қалай айттың? Төбемді көкке жеткіздің ғой!* – деді (М.Әуезов, «Абай жолы»). Бірінші сөйлемде қуану (риза болу) мағынасы сөйлеу жағдаяты, яғни автордың (кейіпкердің) сөйлеу интонациясы, сөйлемдегі сөздерді қолдану орны, екінші сөйленімде кейінгі сөйлемнің мағынасы арқылы көрінеді.

2. Сену (үміттену) мағынасы

Сену (үміттену) мағынасы сұрау есімдіктері қатысқан сөйленімдердің мазмұнын арқылы көрінеді. Мысалы, –*Тізімнен неге өшірсін? Кіназаның бір жерінде тұрған шығармыз, - деді Ұзақ шақшақ етіп* (Қ.Жұмаділов, «Соңғы көш»). Берілген сөйленімдегі «тізімнен өшірмеу» жағдайына екінші сөйлем арқылы сенімділік мағынасы білдірілген.

3. Таңдану мағынасы

Таңдану мағынасы сұрау есімдіктері қатысқан сөйленім мазмұнынан көрінеді. Мысалы, *Ей, Ардақ! Ат қайда Ақбақайдай ақсай желген?! Қыз қайда Ардақжандай көзі күлген?!* (Ә.Найманбаев, «Кіші Ардақ», Шығ.); *Неткен сұлу, неткен көркем Осы менің туған өлкем!* (Ө.Тұрманжанов, «Туған өлкем», Шығ.). Келтірілген сөйленімдерде *қайда, неткен* сұрау есімдіктерінің қайталануы арқылы қандай да бір ақпаратты алудан гөрі, аттың желісіне, қыздың күлкісіне, туған өлкенің көркемдігіне таңдану мағынасы білдірілген.

Таңдану мағынасы **-ма/-ме** сұраулық демеулігі қатысқан сөйленімдерден көрінеді. Мысалы, –*Мынау Есіл өлкесі – ғажап жер ғой, осыған арналған ән бар ма, тегі?!* (С.Мұқанов, Шығ.); *Ал жақсылықтың кәдімгі жексұрынның бойынан көрінуі – нәзік гүлдің мейрімсіз қара тасты жарып шыққаны секілді ғажап құбылыс емес пе?* (С.Сейфуллин, Шығ.). Бірінші сөйлемде таңдану мағынасын *тегі* қыстырма элементі, екінші сөйлемде «ғажап құбылыс» сөз тіркесі үстейді.

4. Таңырқау мағынасы

Таңырқау мағынасы сұрау есімдіктері қатысқан сөйленімдердің мазмұны арқылы білдіріледі. Мысалы, –*Мені естіген боларсың? - десе, Әміре шынын айтып: – Естіген жоқпын, - депті. –О, қалай? – депті Мұстафа* (С.Мұқанов, «Есею жылдары», Шығ.); *Қарағым, Басаралың күні бойы шапқанда бір талмайтын не деген мықты неме еді?!* (С.Жүнісов, «Жапандағы жалғыз үй»). Бірінші *қалай* сұрау есімдігі қатысқан сөйленімде таңырқау мағынасын «о» одағайы үстей түссе, екінші сөйленімде бұл мағынаны білдіруге «бір талмайтын», «мықты» сөздері де тікелей әсер етеді.

5. Көңілі толмау мағынасы

Көңілі толмау мағынасы **-ма/-ме** сұраулық демеулігі қатысқан сөйленімдерде білдіріледі. Мысалы, *Ерте ме, кеш пе, әйтеуір, дүние-*

жарықпен қош айтысып кетерімізді білгеніміз бе? **Сол ғана ма?** (Ш.Мұртаза, «Аналар», Шығ.). Бұл сөйленімде көңілі толмау мағынасының көрінуіне «ғана» демеулік шылауының әсері бары айқын.

6. Жақтырмау мағынасы

Жақтырмау мағынасы сұрау есімдіктері қатысқан сөйленімдердің мазмұны арқылы білдіріледі. Мысалы, *–Балам, сен осы Ақбаланың қайда жүргенін білесің бе? –Оны .. қайтем? Қажеті қанша маған?* (Ә.Нұрпейісов, «Қан мен тер»); *–Ия, солай ма еді? - деп ыңырсып, баласына ала көзімен бір қарап, Музей апаның өңі бұзылып кетеді* (Б.Момышұлы, «Музей апа»). Бірінші сөйлемдегі Ақбаланы жақтырмау мағынасы екі сұраулы сөйлемнің біріншісінің бөлшектеліп айтылуы және екіншісіндегі сөздердің орын тәртібінің өзгеруі арқылы байқалса, екінші сөйленімде автордың «ала көзімен қарап» сөзі арқылы нақтылана түскен.

7. Кекету мағынасы

Кекету мағынасы **-ма/-ме** сұраулық демеулігі қатысқан сөйленімдерде білдіріледі. Мысалы, *Баласын қасына да шақырмады. Азгантай уақыт Абайға қарап алып: –Балам, бойың өсіп ержетіп қалыпсың – ау! Молда болдың ба? Бойыңдай боп білімің де өсті ме? – деді. Кекету ме, жоқ күдік пе?* (М.Әуезов, «Абай жолы»). Бұл сөйленімде кекету мағынасының берілуіне автордың ремаркалары – алдыңғы және соңғы сөйлемдердің мазмұны себеп болғаны көрініп тұр.

8. Менсінбеу мағынасы

Менсінбеу мағынасы сұрау есімдігі қатысқан сөйленімдердің мазмұны арқылы көрінеді. Мысалы, *Ал басқаны сынайтындай өзі кім?* (М.Қабанбаев, «Айшылық алыс жол»); *Біз – бай, Біз – Құдай, Күш сынасса, – күл болады, Кім келеді сайма-сай?* (Б.Майлин, «Ыбыраймыз, Ыбыраймын», Шығ.).

9. Уайымдау (налу) мағынасы

Уайымдау мағынасы сұрау есімдіктері қатысқан сөйленімдердің мазмұны арқылы білдіріледі. Мысалы, *Темірәлі олай-пұлай болып кетсе... Кім қарасады бұған?* (Ж.Нәжімеденов, «Ақ шағыл», Шығ.); *–Бұрынғы жарқылдап, киіктің лағындай ойнап жүретін Жібекте күлкі жоқ... Бейшара Жібек. Қалай түстің бұл халге?.. Сені әкең мына майлы шірікке малға сатып жіберді-ау! Қалайша көндің сен бұған?.. Қандай жыладың екен сен сорлы?.. Пақырым-ай, қалай көндің?.. Сені мұндайға көнер деп кім ойлаған?! – деп босаға жаққа ұрлана қарап мен отырдым* (С.Сейфуллин, Шығ.). Бірінші сөйленімдегі уайымдау мағынасы бірінші сөйлемде айтылған сөйлеу жағдаяты арқылы, екінші сөйленімде бірнеше сөйлемнің мазмұны, «пақырым-ау» сөзі арқылы нығайтыла түскен.

Уайымдау мағынасы **-ма/-ме** сұраулық демеулігі қатысқан сөйленімдерде білдіріледі. Мысалы, *Оңаша жерде Қартқожя Тәңіріге налып, зарланатын болды. «Бүйтіп қор еткенше жаратпасаң етті! Қырсықтан көзімізді ашатын күнің бар ма? Жоқ па? ...» деп зарлаушы еді* (Ж.Аймауытов, «Ақбілек»). Келтірілген мысалда уайымдау

мағынасын білдіруге бірінші, екінші сөйленімдердің мазмұны, сондай-ақ сұраулық демеулігінің қайталануы әсер етіп тұр.

10. Аяушылық мағынасы

Аяушылық мағынасы сұрау есімдіктері қатысқан сөйленімдердің мазмұнынан көрінеді. Мысалы, *Бір өлімнен қалғансың-ау, жаным? Қазір қалайсың?- деп Естай сұрақты үсті-үстіне бастырмалатты* (Қ.Жұмаділов, «Тағдыр»); *–Көке-ау, қандай күйге түскенсің? Сені осындай халде көремін деп кім ойлаған ... Қалай жүдеп кеткенсің?! – деп көрпенің сыртынан құшақтаған күйі екі иіні селкілдеп еңіреп жіберді* (Қ.Жұмаділов, «Тағдыр»). Бұл сөйленімдердің негізгі мазмұны қандай да бір ақпарат алу емес, сөйлеушінің (кейіпкердің) тыңдаушыға (екінші кейіпкерге) аяушылық, жану ашу сезімін білдіру болып табылады және бұл мағынаға әртүрлі сөйлеу жағдаяты (бір өлімнен қалу, жүдеп кету) негізгі себеп болған.

11. Өкіну мағынасы

Өкіну мағынасы сұрау есімдіктері қатысқан сөйленімдердің мазмұнынан арқылы білдіріледі. Мысалы, *Апыр-ау, әкем өліп қалса, не істеймін? Әкемді риза қылатындай жақсылық жасап көрдім бе? Осылай түк көрмей, жалғыз баласына өкпелеген күйінде дүниеден аттанып кете бермек пе?* (Т.Әбдікұлы, «Әке», Шығ.). Келтірілген мысалда өкіну мағынасы «апыр-ау» одағайы арқылы көрінсе, кейінгі сөйлемдердің мазмұны арқылы күшейе түскен.

Өкіну мағынасы **-ма/-ме** сұраулық демеулігі қатысқан сөйленімдерде білдіріледі. Мысалы, *–Сапар, айтшы, шынымен бәрінің біткені ме? – деді ол тағы да менің сөзіме мүлде байланыссыз сөйлеп. –Ненің? – Өмірімнің. Бар болғаны осы-ақ па? Бір бұрауға келмейтін қандай қысқа өмір? Не тындырдым?* (Д.Исабеков, «Пері мен періште», Шығ.); *Әттең, жатып алғанымды көрмейсің бе? Әйтпегенде ең берісі Шыңғыстың шаңырағын ортасына түсіріп шауып алар едім!* (Ғ.Мүсірепов, «Ұлпан»). Өкіну мағынасы бірінші сөйленімнің тұтас мазмұны арқылы көрінсе, екінші сөйленімде «әттең» одағай сөзі осы мағынаны білдіруде шешуші қызмет атқарып тұр деуге болады.

Өкіну мағынасы **шама бар ма, амал қайсы** тұрақтанған құрылымы қатысқан сөйленімде білдіріледі. Мысалы, *Мал бердім деп бір жаман алып кетсе, Шама бар ма Алланың бұйрығына-ай* (Ж.Аймауытов, Шығ.). Ерден. *Сонда өзінің шынымен-ақ ештеңеге қыры жоқ па? Тіпті шөптің басын да сындыра алмай ма? Гүлназ. Әдейі істейді деп айта алмас едім. Ниеті, талабы бар-ақ. Кейде кәдімгідей құлшынып-ақ тұрады. Қолдан келмегесін амал бар ма?!* (А.Шамкенов, Таңдамалы).

12. Күйіну мағынасы

Күйіну мағынасы сұрау есімдігі қатысқан сөйленімдердің бүкіл мазмұны арқылы білдіріледі. Мысалы, *–Әрине, сізден бірдеңе сұрауға дәтім шыдар емес... – Сұрай беріңіз... Жарайды, сұрамай-ақ айтайын, не сұрағалы тұрғаныңыз белгілі зой. Нәзипа жайы да... Мен оның*

өлімінің себебін жерлеп болғанша білген жоқпын. Өзі де, өзгелер де маған айтпапты. Оны... Оны... бір жауыздар... Қастық істеп кетіпті!... Адамдар неге қатыгез боп кеткен? **Неге? Құдай-ау, неге?** (Д. Исабеков, «Пері мен періште», Шығ.).

13. Кінәлау (жазғыру) мағынасы

Кінәлау (жазғыру) мағынасы сұрау есімдігі қатысқан сөйленімдердің мазмұны арқылы білдіріледі. Мысалы, –*Енді оның жұмысына араласып барасың. Бұны қалай түсінуге болады?* (М.Дүзенов, «Ант») – жұмысына араласуын жазғыру; –*Өз балаң босағаңа жармасқан соң, өзгелерден не күтуге болады?* (Д.Исабеков, «Ертеңді күту», Шығ.) – босағаға жармасқан баласын жазғыру; –*Е, тазартпайсың ба, кім қолыңнан ұстап тұр?* (Ә.Нұрпейісов, «Қан мен тер») – тазартпағаны үшін кінәлау.

Кінәлау (жазғыру) мағынасы **-ма/-ме** сұраулық демеулігі қатысқан сөйленімдерде білдіріледі. Мысалы, –*Желге, күнге тигізбей сылап-сипап өсіргенде біз сенен осыны күтін пе едік?* (Б.Майлин, «Некеқияр», Әңгімелері); –*Мендей әкеңді бір жыл болмастан ұмытқаныңыз ұятсыздық емес пе?* (Ә.Әбішев, «Сәуленің күлкісі», Әңгімелер). Келтірілген сөйленімдерде кінәлау (жазғыру) мағынасына сөйлеу жағдаятының негізіндегі автордың (кейіпкердің) тыңдаушыға (екінші кейіпкерге) қатынасы (желге, күнге тигізбей сылап-сипап өсіру, әкесінің орнындағы адамды бір жыл болмастан ұмыту) себеп болып тұр.

Кінәлау (жазғыру) мағынасы **ғой** нақтылау демеулігі, **ә** одағайы қатысқан сөйленімдер арқылы да көрінеді. Мысалы, –*...Көп жыл бойы жергілікті халықтың қанын сорып, аяусыз езіп келгенің рас қой? Ендеше сол қылмыстарың үшін жауап беруге тиіссің* (Қ.Жұмаділов, «Соңғы көш»); *Апырай, тегі ештеңкеден сескенбейсіздер, әбден еттеріңіз өліп кеткен-ау, ә?* – деді Жүсіпбеков үстін қағып (Т.Әбдікұлы, «Әке»). Бірінші сөйленімде кінәлау (жазғыру) мағынасына «халықтың қанын сорып, аяусыз езіп келу» іс-әрекеті негіз болып, кейінгі сөйлем арқылы нақтыланса, екінші сөйленімде осы мағынаны білдіруде «апырай», «ә» одағайларының әсері байқалады.

14. Ренжу (ұрысу, кею) мағынасы

Ренжу (ұрысу, кею) мағынасы сұрау есімдігі қатысқан сөйленімдердің бүкіл мазмұнынан көрінеді. Мысалы, –*Ант ұрғанның қарғысы қандай жаман еді! Қалмақ басқырдың ауылы деуге аузы қалай барады екен?* (Ғ.Мүсірепов, «Ұлпан»); *Қашанғы өгей баланың кебін киеміз?* (Егемен Қазақстан, 26.03.04); –*Қой, ей қатын! Уа, ит, балада нең бар? Қонақты шақырып келіп отырған бала емес қой,* – деді (Б.Майлин, «Құла ат», Әңгімелер). Келтірілген бірінші және екінші сөйленімде ренжу (ұрысу, кею) жағымсыз мағынаны білдіретін тілдік бірліктердің (*ант ұрсын, қарғыс, жаман, қалмақ басқыр, өгей бала, кебін кию*), соңғы сөйленімде *қой* етістігінің қатысуы арқылы күшейе түскен.

Ренжу (ұрысу, кею) мағынасы **-ма/-ме** сұраулық демеулігі қатысқан сөйленімдерде білдіріледі. Мысалы, Зәуре (*портфельді шегеге іле салып, шешінеді*). *Бала жылаған жоқ па? Әліс (ашулы). Әне, келе тергеді ме?*

... Мен малайың зой бала қарауға жалдап қойған (Б.Майлин, «Майдан», Шығ.); –Ой, адам болмайтын неме. Мені асырап, көсегемді көгерте ме деп жүрсем, енді үйге кірген **ризықтан айырғың келді ме?** (С.Жүнісов, «Жапандағы жалғыз үй»). Бірінші сөйленімдегі «тергеу» іс-әрекетіне қатысты айтылған ренжу мағынасы соңғы сөйлемнің мазмұны арқылы (бала қарауға жалдап қойған малайың емеспін), екінші сөйленімдегі «ризықтан айыру» іс-әрекетіне қатысты ренжу алдыңғы сөйлемдер (адам болмау, көсегені көгертпеу) арқылы білдірілген. Ал мына төмендегі сөйленімде ренжу (ұрысу, кею) мағынасы бүкіл сөйленім мазмұнынан көрінгенімен, сұраулық демеулігі қатысқан құрылымның (емес пе еді?) қайталануы арқылы күшейе түскен. *Ғазиза, кешегі күндегі уәде осылай ма еді? Өзгеге тас болған жүрегің маған ет болып жібiген емес пе еді? Сондағы «сүйдiм» деген Iсләмiң мен емес пе едiм?.. – деп, шын қайғырған пішінмен Ғазизаның көзіне қадалып жасауап күтті.* (М.Әуезов, «Кім кінәлі»).

15. Қарғыс мағынасы

Қарғыс мағынасы сұрау есімдігі қатысқан сөйленімдерде қарғыс мағыналы сөздердің, сөз тіркестерінің қолданылуы арқылы білдіріледі. Мысалы, – **Қуарып қалғыр, биені неге қайырмайсың?** (Т.Әбдікұлы, «Әке»); – **Үнің өшікір, не деп тұрсың?** (К.Оразбекұлы); **Бетің тіліңгір, қатын құсап бетке тырнақ салғаны несі?** (Ш.Мұртаза, «Ай мен Айша»). Келтірілген мысалдарда *неге, не, несі* сұрау есімдіктері қатысып, сөйлем соңында сұрау белгісі қойылғанымен, сөйленімдердің негізгі қарғау мағынасы *қуарып қалғыр, үнің өшікір, бетің тіліңгір* сияқты фразаларға байланысты болады.

Қорытынды

Қазақ тіліндегі сұраулы сөйленімдерде *қуану (риза болу), сену (үміттену), таңдану, таңырқау, көңілі толмау, жақтырмау, кекету, менсінбеу, уайымдау мағынасы, аяушылық, өкіну, күйіну, кіналау (жазғыру), ренжу (ұрысу, кею), қарғыс* сияқты экспрессивті-эмоционалды мағыналар негізінен сұрау есімдіктері, **-ма/-ме** сұраулық демеулігі, сондай-ақ **ғой** нақтылау демеулігі, одағайлар қатысқан сөйленімдердің мазмұны арқылы білдіріледі. Бұл экспрессивті-эмоционалды мағыналар сөйленімде сұрау есімдіктерінің, сұраулық демеулігінің басқа да әртүрлі құрылымдармен бірге қолданылуы арқылы күшейе түседі. Сұраулы сөйленімдерде білдірілетін экспрессивті-эмоционалды мағыналар тұтас сөйленімнің мазмұнынан, сөйлеу жағдаятынан туындайтын прагматикалық мағынадан да көрінеді.

Қазақ тіліндегі сұраулы сөйленімдерде әртүрлі экспрессивті-эмоционалды мағыналардың білдірілуіне төмендегідей лингвистикалық және экстралингвистикалық факторлар да негіз болады: а) *лингвистикалық факторлар*: сұрау есімдіктері мен сұраулық демеуліктерінің болуы немесе олардың қайталануы; экспрессивті-эмоционалды мағыналы басқа да әртүрлі тілдік құралдардың қатысуы;

сөздердің сөйлемдегі қолданылу позициясы; синтаксистік тұтастық немесе мәтін «қоршауы» (сөйленімдегі сөйлемдердің бір-бірін толықтыруы, түсіндіруі); ә) *экстралингвистикалық факторлар*: сөйлеу жағдаяты (пресубпозиция, пропозиция және постпозиция), сөйлеу актісінің сипаты, адресат/адресант факторы, автордың (кейіпкердің) прагматикалық мақсаты, коммуникативтік стратегиясы мен тактикасы және т.б.

Сұраулы сөйленімдерде әртүрлі экспрессивті-эмоционалды мағыналардың білдірілуін қарастыру тіл біліміндегі сөйлеу актісіндегі адресат/адресант факторы, коммуникативтік стратегиялар, тактикалар, пресубпозиция, пропозиция және постпозиция, тура және жанама сұрау мәнді сөйленімдердің перлокутивті прагматикасы сияқты ғылыми мәселелерді шешуге септігін тигізе алады деп санаймыз.

Алғыс: Мақала OR11465483 «Мемлекеттік тілді латынграфикалы ұлттық әліпбиге көшіруді қамтамасыз ететін жаңартылған нормативтік сөздіктер мен академиялық басылымдар сериясын әзірлеу» бағдарламалық-нысаналы қаржыландыру бойынша зерттеу шеңберінде жарияланды.

ӘДЕБИЕТ

[1] [Danka S.](#) A linguistic picture of the world and expression of emotions through the prism of expressive lexis // January 2020. [Journal of Education Culture and Society](#). 4(2):297-308. DOI:[10.15503/jecs20132.297.308](#).

https://www.researchgate.net/publication/338521669_A_linguistic_picture_of_the_world_and_expression_of_emotions_through_the_prism_of_expressive_lexis

[2] Aminova G.R. Linguistic qualification and means of expressing emotions in the English discourse // Языкознание и литературоведение. Проблемы педагогики. –2021. –№ 6 (57). –С. 22-24. <https://cyberleninka.ru/article/n/linguistic-qualification-and-means-of-expressing-emotions-in-the-english-discourse/viewer>

[3] Аширова А.Т., Муратбек Б. Проблема оценочной лексики в казахском языкознании: теории и динамика изучения // D İ L A R A Ş T I R M A L A R I Journal of Language Studies Yıl: 15, Dönem: 2021/Bahar, Sayı: 28 ISSN 1307-7821 | e-ISSN 2757-8003. –С. 57-73. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1678329>

[4] Syahputra R. Contrastive analysis of interrogative sentences in English and Mandarin language. Vol 4. № 2 (2019): JURNAL ILMIAH MAKSITEK. <https://makarioz.sciencemakarioz.org/index.php/JIM/article/view/76>

[5] Normamatova D. T. Comparative study of interrogative pronouns ‘what’ and ‘who’ in English and Uzbek languages // European Journal of Molecular & Clinical Medicine. ISSN 2515-8260. Volume 08, Issue 01, 2021. https://ejmcm.com/article_6514_b546bda256ae973011fec0ae112ac01e.pdf

[6] Абакумова О.В., [Величкова Л.В.](#) Вопросительные высказывания в русской и испанской звучащей речи (на материале телеинтервью) // Язык и текст. –2020. –Том. 7, № 2.

https://psyjournals.ru/langpsy/2020/n2/Abakumova_Velichkova.shtml

[7] [Nicole Dehé](#), [Bettina Braun](#). The prosody of rhetorical questions in English // English Language & Linguistics, Volume 24, Issue 4, December 2020. – P. 607-635 DOI: <https://doi.org/10.1017/S1360674319000157>

<https://www.cambridge.org/core/journals/english-language-and-linguistics/article/abs/prosody-of-rhetorical-questions-in-english/B1EEB6C9F9267FF6E73DB38907465E13>

[8] Серик А. Б. Особенности перевода риторических вопросов // Молодой ученый. – 2020. – № 49 (339). – С. 578-582. – URL: <https://moluch.ru/archive/339/76128/> (дата обращения: 01.05.2022)

[9] Классификация вопросительных высказываний. – Текст: электронный // Myfilology.ru – информационный филологический ресурс: [сайт]. – URL: <https://myfilology.ru/yazykoznanie/klassifikatsiia-voprositelnykh-vyskazyvaniy/> (дата обращения: 1.05.2022)

REFERENCES

[1] [Danka S.](#) A linguistic picture of the world and expression of emotions through the prism of expressive lexis // January 2020. [Journal of Education Culture and Society](#). 4(2):297-308. DOI:[10.15503/jecs20132.297.308](https://doi.org/10.15503/jecs20132.297.308).

https://www.researchgate.net/publication/338521669_A_linguistic_picture_of_the_world_and_expression_of_emotions_through_the_prism_of_expressive_lexis)

[2] Aminova G.R. Linguistic qualification and means of expressing emotions in the English discourse // Iazykoznanie i literaturovedenie. Problemy pedagogiki. (Linguistics and literary studies. Problems of pedagogy). 2021. № 6 (57). –С. 22-24. <https://cyberleninka.ru/article/n/linguistic-qualification-and-means-of-expressing-emotions-in-the-english-discourse/viewer>)

[3] Ashirova A.T., Muratbek B. Problema otsenochnoi leksiki v kazakskom iazykoznanii: teoria i dinamika izucheniya (The problem of evaluative vocabulary in Kazakh linguistics: theories and dynamics of study) // D İ L A R A Ş T I R M A L A R I Journal of Language Studies Yıl: 15, Dönem: 2021/Bahar, Sayı: 28 ISSN 1307-7821 | e-ISSN 2757-8003. С. 57-73. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1678329> – [In Rus.]

[4] Syahputra R. Contrastive analysis of interrogative sentences in English and Mandarin language. Vol 4. № 2 (2019): JURNAL ILMIAH MAKSITEK. <https://makarioz.sciencemakarioz.org/index.php/JIM/article/view/76>

[5] Normamatova D. T. Comparative study of interrogative pronouns ‘what’ and ‘who’ in English and Uzbek languages // European Journal of Molecular & Clinical Medicine. ISSN 2515-8260. Volume 08, Issue 01, 2021. https://ejmcm.com/article_6514_b546bda256ae973011fec0ae112ac01e.pdf

[6] Abakumova O.V., Velichkova L.V. Voprositelnye vyskazyvaniya v russkoi i ispanskoi zvuchachei rechi (na materiale televinteviu) (Interrogative statements in Russian and Spanish sounding speech (based on the material of a TV interview) // Iazyk i tekst (Language and text) .2020. Том. 7, № 2.

https://psyjournals.ru/langpsy/2020/n2/Abakumova_Velichkova.shtml [In Rus.]

[7] [Nicole Dehé](#), [Bettina Braun](#). The prosody of rhetorical questions in English // English Language & Linguistics , Volume 24 , Issue 4 , December 2020. – P. 607-635 DOI: <https://doi.org/10.1017/S1360674319000157>

<https://www.cambridge.org/core/journals/english-language-and-linguistics/article/abs/prosody-of-rhetorical-questions-in-english/B1EEB6C9F9267FF6E73DB38907465E13>

[8] Serik A.B. Osobennosti perevoda ritoricheskikh voprosov (Features of the translation of rhetorical questions) // Molodoi uchehyi (Young scientist). 2020. № 49 (339). P. 578-582. – URL: <https://moluch.ru/archive/339/76128/> (date of application: 01.05.2022)

[9] Klassifikatsiia voprositelnykh vyskazyvaniy (Classification of interrogative statements). – Текст: elektronnyi (Text: electronic) // Myfilology.ru – informatsionnyi filologicheskii resurs: [sait] (information philological resource: [website].) – URL: <https://myfilology.ru/yazykoznanie/klassifikatsiia-voprositelnykh-vyskazyvaniy/> (дата обращения: 1.05.2022)

ЭКСПРЕССИВНО-ЭМОЦИОНАЛЬНЫЕ ЗНАЧЕНИЯ, ВЫРАЖАЕМЫЕ В ВОПРОСИТЕЛЬНЫХ ВЫСКАЗЫВАНИЯХ

Кошикбаева Г.Д.¹, Еликбаев Б.К.², *Ыбырайым А.О.³,
Кулманов С.К.⁴

¹PhD докторант, Южно-Казахстанский университет имени М. Ауэзова,
Шымкент, Казахстан,

²д.филол.н., доцент, Южно-Казахстанский университет имени М.
Ауэзова, Шымкент, Казахстан,

³к.филол.н., доцент, Южно-Казахстанский университет имени М.
Ауэзова, Шымкент, Казахстан,

⁴к.филол.н., доцент, Институт языкознания им. А. Байтурсынова,
Алматы, Казахстан,

¹e-mail: Gulzhaxan87@mail.ru, ²e-mail: Bake3363@gmail.com,

*³e-mail: azimchan_2022@mail.ru, ⁴e-mail: k.k.sarsen@mail.ru

Аннотация. В высказывании говорящий наряду с такими целями, как передача или получение какой-либо информации, приказ, выражение желаний, выражает свои эмоции, экспрессивное настроение. В этой связи в статье поставлена цель определить экспрессивно-эмоциональные значения, выражаемые вопросительными высказываниями на казахском языке. Выявлены следующие их виды: значения радости (довольства), веры (надежды), удивления, изумления, разочарования, неприязни, насмешки, презрения, беспокойства, жалости, раскаяния, уныния, обвинения (укорения), обиды (ссоры, досады), проклинания.

Указанные эмоционально-экспрессивные значения выражаются вопросительными местоимениями и вопросительными частицами, и эти значения усиливаются их повторением, совместным употреблением с другими различными языковыми средствами, например, частицами (*гой, гана, -ай, -ау*), междометиями (*о, апыр-ау, а, аттең*). В то же время эмоционально-экспрессивные значения, выражаемые в вопросительной речи, обуславливаются общей речевой ситуацией (данные речевого акта, прагматическая цель автора (героя), интонацией речи, местом употребления слов в предложении, парцелляцией и т.д.), различными эмоционально-экспрессивными языковыми единицами (словами, словосочетаниями, вводными элементами, фразовыми сочетаниями).

В статье использованы методы структурно-семантического описания, контекстного анализа, функционально-семантического анализа, дифференциации, гипотетической интерпретации и трансформации.

Результаты, полученные в статье, имеют большую ценность в решении таких научных проблем в языкознании, как фактор адресата/адресанта в речевом акте, коммуникативные стратегии, тактики, пресуппозиция, пропозиция и постпозиция, перлокутивная прагматика прямых и косвенных вопросительных высказываний, а также могут быть использованы при проведении лекций в высших учебных заведениях по морфологии, синтаксису, стилистике, прагматике казахского языкознания.

Ключевые слова: вопросительные высказывания, экспрессивно-эмоциональное значение, вопросительное местоимение, вопросительная частица, прагматика, виды экспрессивно-эмоциональных значений, речевой акт, речевая ситуация.

EXPRESSIVE AND EMOTIONAL MEANINGS EXPRESSED IN INTERROGATIVE STATEMENTS

Koshikbayeva G.D.¹, Yelikbayev B.K.², *Ybyrayim A.O.³, Kulmanov S.K.⁴

¹PhD doctoral student, M. Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan,

²Doctor of Philology, Associate Professor, M. Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan,

³Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, M. Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan,

⁴Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, A. Baitursynov Institute of Linguistics, Almaty, Kazakhstan,

¹e-mail: Gulzhaxan87@mail.ru, ²e-mail: Bake3363@gmail.com

*³e-mail: azimchan_2022@mail.ru, ⁴e-mail: k.k.sarsen@mail.ru

Abstract. In the statements, the speaker, along with such goals as transmitting or receiving any information, an order, expressing desires, expresses his emotions, an expressive mood. In this regard, the article aims to determine the expressive and emotional meanings expressed by interrogative statements in the Kazakh language and identifies the following types of them: the meanings of joy (contentment), faith (hope), surprise, amazement, disappointment, dislike, ridicule, contempt, anxiety, pity, remorse, discouragement, accusation (reproach), insults (quarrels, annoyances), cursing.

These emotionally expressive meanings are expressed by interrogative pronouns and interrogative particles, and these meanings are enhanced by their repetition, joint use with other various linguistic means, for example, particles (*goy, gana, -ai, -au*), interjections (*o, apyr-au, a, atten*). At the same time, the emotional-expressive meanings expressed in interrogative speech are determined by the general speech situation (the data of the speech act, the pragmatic goal of the author (hero), the intonation of speech, the place of use of words in a sentence, parcel, etc.), various emotionally expressive language units (words, phrases, introductory elements, phrasal combinations).

The article uses methods of structural-semantic description, contextual analysis, functional-semantic analysis, differentiation, hypothetical interpretation and transformation.

The results obtained in the article are of great value in solving such scientific problems in linguistics as the addressee/addressee factor in a speech act, communicative strategies, tactics, presupposition, proposition and postposition, perlocative pragmatics of direct and indirect interrogative statements, and can also be used when conducting lectures in higher educational institutions on morphology, syntax, stylistics, pragmatics of Kazakh linguistics.

Keywords: interrogative statements, expressive-emotional meaning, interrogative pronoun, interrogative particle, pragmatics, types of expressive-emotional meanings, speech act, speech situation.

Статья поступила 13.03.2022